

kulturella föreställningar, samt hur dessa förhåller sig till intimitetens villkor.

En central tanke i poststrukturalismen är att "alla" representationer innebär maktutövning – tal och texter formar verkligheten såsom vi uppfattar den. En inte ovanlig uppfattning om detta maktperspektiv är att det leder till en pessimistisk syn på individens möjlighet att påverka sin kulturella omvärld. Subjektet framstår som enbart underordnat övergripande strukturer. Lundahl argumenterar emot denna tolkning och framhåller att subjektet är reglerat av existerande praktiker, men att det inte är determinerat. Hon menar vidare att (fångvännernas) subjektiviteter bör "tolkas som en effekt av samspelet mellan de objektiviseringar som gjordes av dem och de subjektiviteter som de själva förmådde skapa" (s. 61). Genom att betona denna växelverkan mellan subjektivisering och objektivisering (ibland talar hon om objektifiering) kan hon sägas försöka förena ett slags fenomenologiskt och strukturellt perspektiv. Många gånger fungerar detta tillfredsställande, eftersom det ger handlingsutrymme åt individerna, samtidigt som det är konsekvent med den poststrukturalistiska tradition som Lundahl skriver in sig i. Men samtidigt medför de teoretiska utgångspunkterna i kombination med materialval att objektiveringen dominerar. Det tycks som om de många händernas aktiviteter väger lätt i jämförelse med inflytandet från vetenskapen, expertsystemen och maktens män. Även Lundahls exempel på motsatsen kan ses som uttryck för detta.

Lundahl uppmärksammar hur en kvinna, Elisabeth, som skrev brev till RFSU, formulerade sig. Hon skrev att hon hör till dem som "har homosexualitet". Författarens tolkning av detta är att Elisabeth genom sin formulering ifrågasatte existerande vetenskapliga kategorier, enligt vilka hon skulle representera den kvinnliga pseudohomosexuella typens begär och inte den aktiva manliga typens (s. 157). Men här kan man sannolikt också göra en annan tolkning och säga att hon genom sin formulering bekräftade etablerade föreställningar om att homosexualitet är en sjukdom. I så fall blir detta ett exempel mer på en objektivisering eller anpassning till rådande villkor, än en utmaning av etablerade kategorier.

Till sist, avhandlingen känns viktig och aktuell, inte minst genom att Lundahl verkligen använder sina teoretiska perspektiv. Dessutom är materialet både nytt och intressant, i alla fall för mig. Speciellt gäller det kapitlet om fångvänskapen, men även RFSU-delen känns fräsch, inte minst tack vare Lundahls orädda

förhållningssätt till källorna och tidigare tolkningar. Pia Lundahl framstår som en självständig forskare, inte minst vad gäller hennes slutsatser. Hon går emot tidigare etablerade föreställningar om att vetenskapliga synsätt på homosexualitet hade en vidare spridning tiden kring sekelskiftet.

Samtidigt anser jag att vissa delar av avhandlingen hade tjänat på en sista genomarbetning. Texten hade, genom ytterligare en "rensning", vunnit i klarhet och fått en mer stringent framtoning. Jag kan också sakna det reflexiva förhållningssätt som jag tycker utgör en del av den teoretiska tradition som Lundahl befinner sig inom. Hennes idoga pläderande för ett konstruktivistiskt synsätt tenderar ibland att bita sig själv i svansen och få en motsatt effekt.

Bo Nilsson, Umeå

Rebecka Lennartsson: *Malaria Urbana. Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*. Brutus Östling Bokförlag Symposion, Stockholm/ Stehag 2001. 335 s., ill. English summary. ISBN 91-7139-546-6.

Anna Mathilda Cecilia Johannesdotter var en av ca 7 000 kvinnor som någon gång stod inför överkonstapeln på besiktningbyrån i Stockholm. Hon kom till huvudstaden utställningsåret 1897 men dog redan 1906 i lungsot. Däremellan ålades hon kurhusvistelser, perioder på räddningshem, straffarbeten och tvångshämtningar. Hennes vardag präglades av det reglementeringssystem som infördes 1859 i Stockholm för att minska spridningen av veneriska sjukdomar och kontrollera skörlevnad. Minst två gånger i veckan skulle en kvinna som utpekats som prostituerad infinna sig på besiktningbyrån för en gynekologisk undersökning, och blev hon inte friskförklarad väntade kurhuset för vård.

På många sätt var Anna representativ för den grupp som kallades prostituerade. Men ändå inte. Efter hennes död hittades dagboksblad som senare publicerades under titeln *Den undre världen – en lifshistoria*. Hur de prostituerade liv kom att betraktas och etiketteras som "den undre världen" har Rebecka Lennartssons avhandling *Malaria Urbana. Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900* som ambition att kartlägga.

Syftet med avhandlingen är "att analysera de proces-

ser som frambringade den moderna prostitutionen, definierade den som 'det stora sociala onda' och avskiljde kvinnorna inom den som en separat kategori" (15). Författarens teoretiska grundackord är det socialkonstruktivistiska där begreppet prostituerad är kulturellt konstruerat. Fokus förskjuts från kvinnorna som grupp, "till de företeelser och faktorer som ger upphov till deras kategori" (24). Prostitutionen och dess kategori existerar inte förrän man börjar tala om den i sådana termer. Den centrala frågan är då inte varför vissa "blir" prostituerade, utan varför vissa definieras som sådana. Begreppet måste alltid placeras i sitt historiska sammanhang och i relation till andra utsagor.

Lennartsson värjer sig dock mot en "total relativism" som definierar den prostituerade kroppen som en "tom yta" "på vilken samhället och kulturen kan skriva in sina värderingar. Detta anknuter till ytterligare ett syfte, nämligen en "strävan att föra fram människor bakom stereotypa representationer" (16) och låta dessa röster höras och då visa på maktens relationella karaktär. Vilka möjligheter hade de historiska individerna att hantera en tillskriven, stigmatiserande social identitet?

I inledningen presenteras de dominerande perspektiv som har funnits inom forskningen kring prostitution: ett funktionalistiskt, ett feministiskt och ett relativistiskt. Den kritik som kan riktas mot samtliga är att de lämnar den manliga sexualiteten relativt oproblematiserad. Lennartsson vill undvika konspiratoriska och generaliserande förtrycksteorier, men också en relativistisk hållning "som blundar för existerande ojämlikheter". Det är här som Michel Foucaults teorier förs in som en framkomlig väg.

Det är främst hans, vid det här laget välkända, definition av makt som visar sig användbar. Makten existerar endast i sin utövning, den kan inte ägas av någon. Den existerar inte utan mänskliga relationer, utan finns immanent i dem. Den är inte bara repressiv, utan kan också sägas ha produktiva egenskaper. Foucault – eller Lennartsson – är inte intresserad av att formulera en generell teori om förtryck, "utan analysera de ögonblick då makt utövas och de tillfällen då motmakt uppstår" (23). Hur gör man då detta? Jo, genom begreppen diskurs och genealogi.

Diskurs, som det på ett klagörande sätt redogörs för, fungerar som en uppsättning regler, vilka avgör vem som får yttra sig, hur och vid vilka tillfällen – och vad som överhuvudtaget är möjligt att säga. Diskursen består av uttalanden, berättelser och texter, men också praktiker för att producera kunskap och sanningar om

ett bestämt fält. Härmed konstitueras också objektet, dvs. prostitutionen och den prostituerade.

Genealogens uppgift är att få oss att se saker vi redan känner till med nya ögon. Författaren vill, utifrån dagens förståelse av kön, sexualitet och kommersialism spåra upprinnelsen till det moderna prostitutionsbegreppet. Men inte genom att avtäckta någon form av ursprunglig betydelse som går att spåra bakåt till en bestämd punkt, utan genom att se "andra konstruerande delar bakom varje fenomen" (29). Den genealogiska metoden öppnar också för erfarenheter och kunskap som inte kommer till uttryck i offentliga texter och tal, och ger därför också en röst åt de prostituerade kvinnorna, de "tystade subjekten".

Men detta tillvägagångssätt kräver ett "brett och spretigt" material (28). Här inbegrips besiktningensbyråns handlingar med korrespondens och olika register, rapporter och förhørsutskrifter från polisen, fängelse-rapporter, sjukjournaler. En statlig utredning över köns-sjukdomars spridning som kom 1910 samt läkaren Anders Lindblads intervjuer med kvinnor vid ett kurhus. Samtida tidskrifter och pamfletter, debattinlägg, skönlitteratur och halvdokumentära skildringar är också viktiga källor. Materialet omfattar tiden omkring 1870 fram till 1910.

Det är en tid av stora och genomgripande förändringar i samhället, en tid som präglas av *Nyordning*, vilket är titeln på det första av avhandlingens tre huvudkapitel. Här skildras Stockholm som platsen för "iscensättandet av det modernas manuskript". Med hjälp av Zygmunt Baumans begrepp kognitiv och estetisk rumsbildning beskrivs den nya geografi som växer fram med breda raka genomfartsleder, nya moderna stenhus, ljus och luft. Det är nu som prostitutionen plötsligt framträder som ett synligt och påtagligt problem i stadsbilden. Fokus förskjuts från oron över den syfilitiska smittan till kvinnorna i könshandeln: till uppträdande, kroppar, rörelser och blickar, där reglementeringen blev ett viktigt redskap för att kontrollera kvinnornas synlighet.

Att kontrollen av de prostituerade inte alltid var så framgångsrik belyses i kapitlet *Oordning*. Här beskrivs "sydens geografi", dvs. den karta som ritades av myndigheterna, och ofta sammanföll med de klasskiktade gränser som genomkorsade staden. Genom tabeller och statistik kan vi följa den strategiska maktens strävan att kartlägga osedligheten. På samma gång blir detta en karta över maktens begränsningar och tillkortakommanden.

Den oro som könshandelns kvinnor utlöste hade inte bara sin förklaring i smittorisken, utan handlade i hög

grad om en hotad ordning, i kvinnornas ovilja att foga sig och ibland om fysiskt motstånd. Den strävan som myndigheterna hade att skapa enhetlighet, ordning och visshet resulterade i det omvända: ovisshet, ambivalens och mångtydighet. Vem var egentligen prostituerad, var gömde de sig? Så frodades föreställningen om en samhällets skuggsida, en okontrollerbar undre värld. Och den panoptiska staden förblev en fantasi.

Motmakten, som författaren vill leta efter, kan man hitta i medvetna provokationer mot borgerlig konvention och normer för offentligt uppträdande. Kvinnorna tog med sina kroppars hjälp upp en märkbar plats i stadsrummet. Genom klädsel, åtbörder, kroppsspråk och inte minst blickar och kommentarer gjordes deras yrke synligt och blev då en "olustig påminnelse" om den exploatering som pågick med myndigheternas goda minne.

Kapitlet *Uppordning* handlar om striderna inom den diskursiva formationen kring prostitution, och framförallt kring svaret på frågan: Varför blev kvinnorna prostituerade? Här framträder tre förklaringsmodeller, eller blickar som Lennartsson kallar dem, alla riktade mot kvinnornas sexualitet. Den första är den *religiöst präglade diskursen*, den som Anna Johannesdotter i sin dagbok ger uttryck för och som också förespråkades i tidningen Sedlighetsvännen. Den *analyserande blick- en*, som avhandlingsförfattaren tilldelar socialvetenskapen, finns bl.a. i det intervjumaterial som var resultatet av samtal med 800 smittade kvinnor. De intervjuade blev här kategoriserade och differentierade, men på samma gång homogeniserade och inordnade i förhållande till en norm. I avsnittet *Den penetrerande blicken* diskuteras mycket träffande den besiktningundersökning som gjordes på de prostituerade i Foucaults termer av en "examen". Här klassificeras och differentieras individen genom en ritualiserad styrkedemonstration – den 4,5 minuter långa gynekologiska undersökningen – för att få sanningen fastslagen och därefter eventuellt straff utdelat, dvs. en vistelse på kurhuset. Lennartsson slår fast att genom att patologisera ett normbrott som prostitution så förtogs effektivt möjligheten till medveten protest eller rationellt handlande.

Prostitutionen kan inte bara förstås som ett resultat av ett överskott av ensamstående unga kvinnor, plus det faktum att borgerliga män gifte sig sent i livet, så som det hittills ofta förklarats i forskningen. Lennartsson vill också peka på viktiga sociala och kulturella processer förknippade med urbanitet och modernitet, såsom klyvnaden mellan kärlek och begär, kommersialiseringen av det erotiska, förfärligandet, objektiveringen och sexua-

liseringen av kvinnan, samt den erotiska laddning som det flyktiga och övergående fick i den moderna staden. Men varför fick talet om prostitutionen en sådan styrka och omfattning just kring sekelskiftet?

Möjliga förklaringar som har givits är den explosionsartade ökningen av prostitutionen och könshandelns nya, mer synliga former. Lennartsson tillägger att en "möjlig tolkning" är att se den diskursiva intensiteten som en bieffekt av den kognitiva rumsbildningen. Plötsligt blev de prostituerade till ett hot när det krävdes att de skulle vara osynliga och undangömda. De genererade nya rädslor och förvirring i en samhällsordning som eftersträvade just ordning och kontroll.

I avhandlingen visas med Foucaults hjälp att makt också producerar kunskap – och därmed konstituerar sitt objekt för vetandet. Prostitutionens kollektiva definitionsprocess – mångfacetterad och motsägelsefull – står i fokus i studien. Utifrån olika utgångspunkter belyser författaren hur maktens avgörande frågor väcktes: vem var egentligen prostituerad och vad definierade prostitutionen (betalningen, platsen, antal män etc.)?

Något som förenade alla definitionerna var den ensidiga fokuseringen av den kvinnliga parten. Intresset försköts från handlingen till personen. Utomäktenskapliga förbindelser var inte längre kriminella, men istället kom kvinnornas hela livssituation, deras förhållanden, tankar, moral i sökljuset. Med detta nya betraktelsesätt förvandlades prostitution till en identitet, en disposition. Att sedan kvinnorna i könshandeln många gånger värjde sig med både verbala och fysiska medel mot denna tillskrivna identitet, menar Lennartsson visar på diskursernas bräcklighet och maktens ömma punkter.

Malaria urbana är en avhandling som jag har lärt mig mycket av att läsa. Den bekräftar samband jag anat men inte tidigare förstått betydelsen av. Den kopplar samman oväntade materialkategorier och skapar på så vis nya insikter. Den är dessutom njutbar att läsa och jag vill särskilt framhålla bildmaterialet som är givande.

Bokens 300 sidor känns dock stundtals för omfattande, det "breda och spretiga materialet" riskerar att förvandlas till villospår som skymmer huvudargumentationen. Som läsare är det inte svårt att fångas av det öde som Anna Johannesdotter delade med många andra kvinnor. Det är mycket gripande, upprörande och engagerande! Materialet är skickligt funnet och de citat som finns med i texten är väl avvägda. Det finns också – t.ex. i avsnittet där författaren diskuterar de intervjuer läkare Lindblad gjorde med "fallna" kvinnor – flera exempel på etnologisk textanalys och källkritik när den är som bäst.

Jag saknar däremot en fördjupad käll- och genrekritisk utläggning kring Johannesdotters omarbetade dagboksmaterial. Överhuvudtaget känns hennes roll i texten något oklar. Hon finns med i avhandlingens under rubrik som en huvudperson men har inte alls samma huvudroll inne i texten.

Många uppgifter och detaljer som ligger till grund för skildringen av Stockholmslivet kring sekelskiftet är hämtade från andra forskare, och ibland har jag ställt mig frågan om vissa ting inte känns för välbekanta och ”utforskade”. Samtidigt saknar jag en del referenser, och då främst till etnologisk litteratur kring staden, myndighetsutövning och sexualitet. Men trots denna invändning ger jag Lennartsson rätt i att det uppstår intressanta synergieffekter när redan kända resultat eller insikter kopplas samman på ett oväntat sätt. Det är t.ex. ett tankeväckande perspektiv att utseendet på den nya genomfartsleden i Stockholm har ett samband med det moderna prostitutionsbegreppets formering. På det här viset tycker jag att avhandlingen på ett övertygande sätt pläderar för det kulturella perspektivets oundgänglighet vid sidan av ekonomiska och samhällsorienterade förklaringsmodeller. Prostitutionen har sin grund lika mycket i specifika föreställningar kring kön, sexualitet och vad en ”ordning” bör vara, som i demografiska och ekonomiska förklaringar.

Det är intressant att se en etnolog ”bråka” med begreppet diskurs. ”Discourse Trouble” (för att anspeka på en känd titel) skulle undertiteln ha kunnat vara. Även om Lennartsson är förtjust i Foucaults makt- och diskursbegrepp – och verkligen använder sig av dem istället för att tala om dem – så menar hon att det finns brister och tillkortakommanden, främst vad gäller vårt etnologiska ”behov” av att se objekten för vetandet också som subjekt. Här menar hon att diskursanalysen riskerar att stanna på halva vägen.

Andra teoretiska begrepp i avhandlingen är inte lika grundligt genomtänkta och prövade (vilket man kanske inte heller kan begära). Jag ställer mig frågande till Lennartssons användande av begreppet identitet, som hon verkar dela upp i tillskrivna identiteter, diskursivt formerade identiteter och någon annan slags identiteter, baserade på erfarenheter – ett begrepp som jag gärna också hade sett att hon hade problematiserat. Dessa invändningar utgår givetvis från positionsbestämningen av avhandlingen som skriven utifrån en konstruktivistisk utgångspunkt. Konstruktivister kan man i viss mening säga att de flesta etnologer är – det som vetenskapsteoretikern Margareta Hallberg kallar

en svag variant. Lennartsson verkar inte vilja använda sig av konstruktivismen i dess starkare variant, med teoretisk inspiration från queer- och poststrukturalistisk teori. Det hade varit klargörande med en positionsbestämning av studien. Författaren redogör inledningsvis klart och tydligt för vad ett konstruktivistiskt perspektiv innebär, men jag tycker mig se en ambivalent inställning i tillämpningen av begrepp som just identitet och erfarenhet, samt i vissa resultat och resonemang inne i avhandlingen.

Till er som av olika anledningar ännu inte har läst *Malaria Urbana*, vill jag säga: Gör det! Detta är en avhandling som med hjälp av en reflekterad och välanvänd teoretisk apparat, kombinerad med metodisk medvetenhet och en skicklig författarpenna producerar etnologisk kunskap av mycket hög kvalitet.

Karin Salomonsson, Lund

Anna Ljung: *Bortom oskuldens tid. En etnologisk studie av moral, trygghet och otrygghet i skuggan av hiv*. Etnolore 24. Uppsala universitet 2001. 196 s., ill. English summary. ISBN 91-506-1511-4.

Redan på avhandlingens första sida kastas läsaren rakt in i Anna Ljungs empiriska verklighet. Den unge mannen Janne, en av Ljungs huvudinformeranter, har avlidit i aids efter att under lång tid ha kämpat mot sjukdomen. Detta är en stark scen som på ett effektivt sätt konfronterar läsaren med studiens existentiella kärna. Döden. Det visar sig dock snabbt att det inte är döden eller döendet i aids som har varit av central betydelse för Ljung, utan snarare livet med aids.

Anna Ljungs avhandling *Bortom oskuldens tid. En etnologisk studie av moral, trygghet och otrygghet i skuggan av hiv* är ett exempel på senare års etnologiska forskning med intresse för kropp, identitet och samhällsanalys. Hiv och aids är företeelser som ger upphov till såväl ontologiska risker som ytterst konkreta medicinska risker. Det är dock inte fenomenen i sig som granskas utan den kollektiva och individuella responsen på dessa faror. Sålunda riktas blicken mot samhällets kulturella fundament i form av normer och moraliska rättesnören liksom mot framväxande handlingsmönster. Det övergripande syftet är att analysera hur den svenska pressens skildringar av hiv och aids ger uttryck för föreställningar om moral, trygghet och otrygghet, samt att undersöka vilka konsekvenser detta